

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

**Бондаренко О.М.,
здобувач***Національна академія прокуратури України*

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти застосування заходів забезпечення кримінального провадження за чинним КПК України. Аналізується міжнародний досвід застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Визначаються проблеми реалізації кримінальних процесуальних норм щодо окресленого питання та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, порядок застосування, запобіжні заходи, обвинувачений.

Бондаренко А.М. / ОБЩИЕ ПРАВИЛА ПРИМЕНЕНИЯ МЕР ОБЕСПЕЧЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты применения мер обеспечения уголовного производства по действующему УПК Украины. Проанализирован международный опыт применения мер обеспечения уголовного производства. Определены проблемы реализации уголовных процессуальных норм по данному вопросу и пути их решения.

Ключевые слова: уголовный процесс, меры обеспечения уголовного производства, отечественный опыт, международная практика, порядок и условия применения.

Bondarenko O.M. / GENERAL REGULATIONS ON CRIMINAL PROCEDURE SECURING MEASURES / National Prosecution Academy of Ukraine, Ukraine

General regulations on criminal procedure securing measures are considered in the article, namely in accordance with Criminal Procedural Code of Ukraine that was adopted on April, 13 2012 and entered into force from 20 October of the same year. In particular, the author pays attention to the absence of specification of current institution within national criminal procedural legislation. In this regard, and taking into account of the previous scholars' works, the own criminal procedure securing definition is provided as well. Moreover, the article provides the information on the subjects that are authorized to restrict fundamental rights of such legal relationship type depending on the criminal procedure stage. At the same time, basing on the practice of European Court of Human Rights, the interpretation of Ukrainian legislator attitude regarding the representation of CPC of Ukraine requirement concerning the fact that majority of such measures shall be applied exclusively on the ground of investigative judge, court's decision is provided hereby. In addition, the author reveals the features of authority realization by the other criminal procedure participants, namely those who have influence upon criminal procedure securing measures through decisions passing. Thus, these are investigator, prosecutor, investigative judge and court. However, suspected, accused (defendant) are also mentioned due to the fact that direct applying of current institute depends on their conduct. Also, the international experience of criminal procedure securing measures applying is analyzed in the research, namely its realization in criminal process of: Federal Republic of Germany, Republic of Lithuania, Republic of Kazakhstan, and Republic of Moldova. There from, problematic facets of realization of national criminal procedural legislation regulations concerning the aforementioned issue and resolving methods are stated hereby.

Key words: criminal procedure, criminal procedure securing measures, national experience, international experience, the procedure and application condition.

Одним із завдань кримінального провадження відповідно до ст. 2 КПК України є захист прав особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Тобто на підставі цієї норми, обов'язок держави, в даній сфері діяльності полягає в необхідності забезпечити захист та охорону прав і законних інтересів всіх учасників кримінального провадження.

Водночас беззаперечним залишається те, що існують випадки, коли задля досягнення цих завдань, необхідно, навпаки, обмежити фундаментальні цінності в житті кожної людини й громадянина. Це відбувається за допомогою застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У зв'язку з цим процедура їх застосування повинна бути не лише належним чином закріплена на законодавчому рівні, а й достатньо опрацьована – з теоретичної точки зору. Адже лише таким чином можливо побачити як позитивні, так і негативні моменти в новому порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Зазначене питання в період дії Кримінально-процесуального кодексу України досліджувало багато вчених-про-

цесуалістів, серед яких слід виділити таких науковців як: І. М. Гуткін, І. Л. Петрухін, З. Ф. Коврига, В. М. Махов, М. О. Пешков, З. Д. Єнікєєв, В. М. Корнуков, Ф. М. Кудін, З. З. Зінатуллін, О. П. Рижаков, В. О. Михайлов, І. Л. Трунов, В. С. Чистякова й інші.

На сьогодні, а саме з позиції нового Кримінального процесуального кодексу України, питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження висвітлювалося в працях: Т. В. Данченка, Г. Я. Мацьківа, К. Г. Горелкіної, М. Г. Шавкуна, А. В. Захарко, Д. А. Чухрасва, Г. К. Кожевнікова, Т. В. Садової. Водночас, незважаючи на здобутки цих вчених, слід відмітити, що питання щодо загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження, ще не опрацьовувалося. У зв'язку з цим і виникає потреба в безпосередньому опрацюванні даного питання.

Метою статті є дослідження, з урахуванням положень нового Кримінального процесуального кодексу України, поняття та правил застосування заходів кримінального провадження, а також можливих проблемних питань і характерних особливостей їх реалізації.

Так, розпочинаючи аналіз даного питання, відмітимо, що у зв'язку з прийняттям нового КПК України, в кримінальній процесуальній науці широко обговорюються проблеми практичної реалізації нових положень, закріплених у ньому. Зокрема, це стосується примусових заходів, які застосовуються під час кримінального провадження, оскільки у КПК України наявний окремий розділ, присвячений правовому регулюванню заходів забезпечення кримінального провадження.

Варто зауважити, що у новому кримінальному процесуальному законодавстві України відсутнє визначення поняття «заходи забезпечення кримінального провадження». Проте на доктринальному рівні надається багато визначень цього поняття. Зокрема, В. М. Махов і М. О. Пешков визначають примусові заходи як передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, що застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами і державними органами, за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, щодо обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для попередження і припинення їхніх неправомірних дій з метою успішного розслідування і вирішення завдань кримінального судочинства [7, с. 76].

В. М. Корнуков визначає примусові заходи як передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні заходи примусового характеру, що застосовуються у чітко встановленому законом порядку органом досудового розслідування, прокурором і судом стосовно обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідків і деяких інших осіб для усунення дійсних і можливих перепон, що виникають у процесі розслідування кримінальних правопорушень з метою успішного вирішення завдань кримінального судочинства [2, с. 43].

В. С. Чистякова зазначає, що примусовими заходами є заходи процесуального примусу, які використовуються державними органами і посадовими особами у сфері кримінального судочинства на підставі, за умов і в порядку, визначеному законом стосовно підозрюваних, обвинувачених та інших осіб, які беруть участь у справі для запобігання і припинення неправомірних дій цих осіб з метою забезпечення успішного розслідування кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального судочинства [9, 36].

Г. Дуттге (G.Duttge) заходи процесуального примусу визначає як міру примусу, що застосовується публічною (державною) владою, при використанні якої хоча б до однієї людини обмежуються її права [12, с. 56].

На нашу думку, ці поняття є досить широкими і потребують уточнення. Тому ми пропонуємо власне визначення поняття заходів забезпечення кримінального провадження, яке варто закріпити у ч. 1 ст. 131 КПК України: «Заходами забезпечення кримінального провадження є заходи примусового характеру, що полягають у обмеженні прав та законних інтересів підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального провадження, що застосовуються уповноваженими на те особами на підставі та у порядку, передбачених цим Кодексом з метою досягнення дієвості кримінального провадження».

Варто зазначити, що правовою підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження є ухвала слідчого судді – на досудовому розслідуванні, суду – у судовому провадженні. Винятками можуть слугувати виклик особи слідчим та прокурором; тимчасове вилучення майна; затримання особи [5, с. 231].

Віднесення прийняття процесуального рішення (ухвали) про застосування заходів забезпечення кримінального провадження до виключної компетенції суду відповідає європейським стандартам у галузі прав людини. У Рішенні ЄСПЛ у справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччина» зазначено, що принцип верховенства права виходить, зокрема, з того, що втручання органів ви-

конавчої влади у права окремих осіб повинно перебувати під ефективним контролем, який, звичайно, має забезпечуватися судовою системою, у всякому разі, як останньою інстанцією; судовий контроль надає найкращі гарантії незалежності, неупередженості та належної процедури. Тому положення нового КПК повністю відповідають європейським стандартам.

Доцільно зазначити, що у ч. 3 ст. 132 КПК України встановлено три групи обставин, недоведеність яких унеможливує застосування заходів забезпечення кримінального провадження: існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора; може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням [5, с. 233].

При цьому, слід звернути увагу на те, що обов'язок доказування перед слідчим суддею, судом за наявності підстав застосування заходів забезпечення кримінального провадження покладено на слідчого та прокурора як на суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, у зв'язку з чим вони мають обґрунтувати необхідність застосування заходів його забезпечення.

Обов'язок доведення перед слідчим суддею існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою застосування цих заходів, наявності потреби досудового розслідування в їх застосуванні, можливості виконання завдання досудового розслідування лише за умови їх застосування, логічно обумовлений такими обставинами: по-перше, саме слідчий як суб'єкт, який безпосередньо здійснює досудове розслідування, а також прокурор, на якого покладено процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, повинні не лише визначити необхідність застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а як суб'єкти, які найбільш обізнані стосовно фактичних підстав їх застосування, навести суду відповідні аргументи, що підтверджують таку необхідність, переконати його прийняти відповідне процесуальне рішення (постановити ухвалу); по-друге, цінність судової процедури вирішення питання про застосування цих заходів, зокрема, полягає у тому, що, будучи незалежним і неупередженим, суд постановляє ухвалу, ґрунтуючись на власному переконанні щодо наявності для цього достатніх підстав, яке є результатом дослідження ним обставин і доказів, що надані сторонами [5, с. 240].

Надання нормативного характеру обов'язку слідчого, прокурора довести слідчому судді наявність підстав, передбачених ч. 3 ст. 132 КПК України, фактично усуває можливість звернення цих осіб до слідчого судді з необґрунтованим клопотанням, оскільки в такому разі нівелюється сама ініціатива, і рішення суду є достатньо прогнозованим не на користь ініціатора клопотання [4, с. 55].

Обов'язок слідчого судді або суду для оцінки потреб досудового розслідування врахувати можливість без застосування заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні, спрямовано на обмеження дискреції суду, попередження необґрунтованого втручання до сфери прав і законних інтересів особи, яка залучається до участі у кримінальному провадженні [5, с. 241].

Доведення слідчим, прокурором наявності достатніх підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження здійснюється шляхом надання слідчому судді, суду доказів обставин, на які вони посилаються у клопотанні. При цьому, варто звернути увагу на те, що надання доказів, тобто обґрунтування позиції сторони, є

її обов'язком. Якщо в судовому засіданні під час розгляду питання про застосування цих заходів бере участь сторона захисту, надання доказів на підтвердження її позиції також слід розглядати як її процесуальний обов'язок.

Однією із правових підстав застосування заходів забезпечення кримінального провадження є внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань, адже саме з цього моменту відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК України розпочинається досудове розслідування. Тому до клопотання слідчого, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження має бути додано витяг з Єдиного державного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання. Це дає можливість суду пересвідчитися у наявності відповідної правової підстави для розгляду клопотання в судовому засіданні [5, с. 251].

Зарубіжний досвід свідчить про розгалужену структуру заходів забезпечення кримінального провадження. Так, у КПК Казахстану передбачено окремий розділ, присвячений заходам процесуального примусу [8]. Цей нормативний акт не передбачає поняття та загального порядку застосування заходів процесуального примусу, визначається лише порядок застосування кожного із вказаних заходів.

Як уже зазначалося, в Кримінально-процесуальному кодексі в окремому розділі закріплені загальні принципи, поняття застосування всіх заходів примусу. Це зроблено, враховуючи Главу II Конституції Литовської Республіки «Людина і держава», присвячену охороні прав людини. Абсолютно логічно, що обшук, виймка, затримання особи й інші дії примусового характеру трактуються як заходи процесуального примусу, їх регламентація має бути послідовною та системною.

Заходи процесуального примусу згідно з КПК Литовської Республіки розподілені на запобіжні заходи (ст.ст. 119–139 КПК Литовської Республіки) та інші заходи процесуального примусу (ст.ст. 140–163 КПК Литовської Республіки) [9].

Право застосовувати заходи процесуального примусу по кримінально-процесуальним законам як Литви, так і іноземних держав, надано правоохоронним органам: поліції, прокуратурі, судам. Однак КПК Німеччини передбачає один виняток. Перша частина 127 параграфу КПК даної країни кожній особі дозволяє (тобто необов'язково співробітникам правоохоронних органів) «... затримати особу, захоплену на місці злочину, якщо є ймовірність, що вона може сховатися і немає можливості відразу встановити її особу» [6]. Ця норма закріплює виняток із загального правила про те, що заходи примусу застосовувати

можуть тільки співробітники правоохоронних органів. КПК Литовської Республіки не передбачає такого виключення. Однак право кожної людини затримати злочинця закріплено законом. Це передбачено ст. 29 Кримінального кодексу Литовської Республіки «Затримання особи, яка вчинила злочинне діяння». Відповідно до частини 1 цієї статті особа не відповідає за дії, коли під час погоні, зупиняючи, не дозволяючи вирватися або іншими діями щодо особи, яка активно намагається уникнути затримання, заподіє їй майнову шкоду чи нетяжку шкоду здоров'ю або тяжку шкоду здоров'ю з необережності, а затримуючи на місці злочину людину, яка умисно вбила або намагалася вбити, – тяжку шкоду здоров'ю, якщо не було можливості інакше затримати особу, яка вчинила злочинне діяння [3]. Однак норма, закріплена у цій статті, є ближчою до інституту необхідної оборони, ніж інституту примусових заходів. У частині 1 ст. 172 КПК Литовської Республіки «Права та обов'язки посадової особи, установ досудового розслідування» стверджується, що посадова особа установи досудового розслідування, проводячи досудове розслідування, має право провести всі дії, передбачені в кримінально-процесуальному кодексі, крім тих, які є компетенцією прокурора або судді досудового розслідування [9]. Це означає, що як негласне спостереження, так і дії, які імітують злочинне діяння, може провести будь-яка посадова особа установи досудового розслідування.

На відміну від КПК Казахстану, у КПК Молдови визначено поняття, мету, види та порядок застосування примусових заходів. Такими заходами є примусові заходи, що застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного для запобігання вчиненню ним протиправних дій у ході кримінального судочинства або при забезпеченні виконання вироку [10].

Заходи припинення спрямовані на забезпечення належного ходу кримінального судочинства або перешкодження приховуванню підозрюваного, обвинуваченого, підсудного від кримінального переслідування або суду, на те, щоб зазначені особи не завадили встановленню істини, а також на забезпечення судовою інстанцією виконання вироку.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, кримінальне провадження неможливе без застосування у випадках, визначених законом, певних заходів забезпечення кримінального провадження. Правильно організоване застосування таких заходів має важливе значення. За їх допомогою забезпечується належний, законний перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому результаті – захист особи, суспільства від кримінальних правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm
2. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в советском уголовном процессе / В. М. Корнуков. – Саратов, 1978. – 137 с.
3. Кримінальний кодекс Литовської Республіки : Закон Литовської Республіки від 26 вересня 2000 року № VIII-1968 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.org/book_z794_33.html
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 292 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с. Т. 2. – 664 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини станом на 21 липня 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2012/6177/>
7. Махов В. Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : учеб. пособ. / В. Н. Махов, М. А. Пешков. – М. : ЗАО «Бизнес школа «Интел Синтез», 1998. – 208 с.
8. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года (с изм. и доп. по состоянию на 29 января 2013 г.) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.online.zakon.kz.
9. Уголовно-процесуальний кодекс Литовской Республики : Закон Литовской Республики от 14 марта 2002 года : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319053
10. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 14 марта 2003 года № 122-XV (с изменениями и дополнениями на 19 февраля 2007 г.) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.agentura.ru>
11. Чистякова В. С. Законность и обоснованность применения мер уголовно-процесуального принуждения / В. С. Чистякова. – М., 1978. – 94 с.
12. Duttge G. Der Begriff der Zwangsmassnahme im Strafprozessrecht. Baden-Baden, 1995, S. 229.